

İSLÂM'DA İLMİN YERİ - ÖNEMİ VE MÜSLÜMANLARIN DURUMU

□ Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK*

nifının takdim ettiği Hıristiyanlıkla düşünen kimselerin anladığı Hıristiyanlık birbirinden farklıydı. Şimdi Batı'da, bu anlamda, bir mesele yok gibi ise ilim ve teknik bakımdan ileri olmalarındandır. XVII. yüzyıla kadar İslâm Dünyası'nda da yoktu. Bu ilim ve teknikteki ilerilik, "akıllılık"la bir görülmekte; gelişmiş ülkeler, gerikalmış veya gelişmekte olan ülkelere akıl hocalığı yapmaktadır. Halbuki daha iki asır kadar önce İslâm Dünyası'nın temsilcisi Türkler, dünyaya düzen veriyor ve Batı ülkelerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklara çözüm buluyordu. Bugün herşey tersine dönmüştür. Geri kalmış ülkelerin çoğunluğu Müslüman ve model arayışı içindedir. Batı ise model üreten ülkeler durumundadır.

İslâm'da ilme verilen öneme geçmeden, Batı dediğimiz Hıristiyan Dünyasındaki ilim ve teknik sahasındaki gelişmelere kısaca temas etmek lâzımdır. Ancak, ondan önce de, dünyadaki dinlerin genel durumu ve onlar arasında İslâm'ın yerini belirtmek faydalı olacaktır.

1. Dünyadaki Mevcut Dinler ve İslâm'ın Yeri:

Dünya'da bugün, ilkel kabilelerin inançları hariç, oniki kadar "din" vardır. Beş milyar dünya nüfusunun 4,5 milyarı, bu dinlerden birine -az veya çok- inanmaktadır. Herbirinin kendine has inancı ve ibadeti vardır. Ayrıca kutsal kabul et-

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş:

Günümüzde "İslâm'ın meseleleri"nden bahsediliyorsa, bunun temelinde, Müslüman olan ülkelerin geri kalmışlığı, gelişme yolunda gayret sarfetmesi, gelişmiş ülkelere yardım beklemesi ve dertlerine onlarca çare bulunması isteği yatmaktadır. Amerika, Japonya, bazı Avrupa ülkelerinde benzeri meselelerin tartışılmaması bunun delilidir. Fakat 4-5 yüzyıl önce Hıristiyan Batı dünyasında benzeri meseleler vardı; Batı'nın kalkınması tartışılıyor, İslâm dünyasındaki çizgiye gelmeye hedef alınıyor ve bunun için de Hıristiyanlığın ilmi ve akli ölçüleri kabul etmesi isteniyordu. Bunun altında da Hıristiyanlığı anlama yatıyordu. Ruhban sı-

tikleri kitap veya metinleri, ahlâk sistemleri bulunmaktadır. Bu din mensuplarından herbiri, kendi "din"inin hak ve üstün olduğu iddiasındadır; öyle de inamaktadır.

Çoğumuz, diğer din mensuplarıyla tartışıldığında, her din mensubunun kendi dininin üstünlüğünü ileri sürdüğünü ve ona göre de haklı deliller getirdiğini düşünmüş ve görmüşüzdür. Aslında bu, sadece bugünün değil, asırlardan beri devam eden bir meseledir. Hatta Kur'an-ı Kerim, Yahudi ve Hıristiyanların şöyle dediklerini haber vermektedir: **"Yahudi veya Hıristiyan olmayan kimse elbette cennete giremeyecek dediler. Bu onların kuruntularıdır".**⁽¹⁾ **"Yahudiler, Hıristiyanlığın bir temeli yoktur; Hıristiyanlar da Yahudiliğin bir temeli yoktur. Oysa onlar, Kitaplarını da okuyorlar. Bilgisizler de tıpkı onların söylediklerini söylemiştir. Allah kıyamet günü anlaşmazlığa düştükleri şeylerde onların arasında hüküm verecektir".**⁽²⁾ Yine Allah, Kur'an'da, Yahudi ve Hıristiyanların **"Yahudi veya Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız"**⁽³⁾ dediklerini belirtiyor ve Hz. Muhammed'e (S.A.S.) şöyle cevap vermesini bildiriyor: **"Doğruya yönelmiş olan ve Allah'a eş koşmayan İbrahim'in dinine (Hanif olan İbrahim'in milletine) uyarız de"**⁽⁴⁾.

Bugün de dünyaya gözüttüğümüzde aynı çekişmenin, aynı mücadelenin devam ettiğini görürüz.

Ne oldukları kesin olarak bilinemeyen 500 milyon dışında, yeryüzündeki insanların 4,5 milyarı bir dine mensuptur. Tarihin her döneminde de insanlar, şöyle veya böyle, bir dine inanmışlardır, bir toplumun toptan inançsız olduğu dönem de pek rastlanmamıştır. Demek oluyor ki, inanmak, insan yaratılışının bir gereğidir, bir ihtiyaçtır. Hatta ilahî kaynaklı dinlerin dışında, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için, "din" adı altında sistemlerin ortaya çıkarılmış olması da bunun delilidir. Bu dinlerin herbirine inanan ve o yolda mücadele eden, canını bile vermeye hazır insanlar da bulunmaktadır. Böyle olunca tarihin her döneminde bir mücadele, bir üstünlük yarışı var demektir, olmuştur ve bugün de olmaktadır. Zaten tarihe baktığımızda insanlar arasındaki mücadelelerde, inançlarla ilgili hususlar da küçümsenmeyecek bir yer tutmaktadır. Çünkü insanlar için en önemli değer ölçüsü; sahip olduğu dini; sonra da dili, örf ve âdetleri gelmektedir. Bu sonuçlar bir milleti diğerinden ayıran unsurlardır.

Dinî tartışma ve mücadele, sadece Müslümanlarla diğer din mensupları arasında değil, herhangi bir dinin kendi içinde de vardır. (Meselâ: Katoliklerle Ortodoks ve Protestanlar arasında IX. Charles, Fransa'da 20-30 bin Protestan'ı idam ettirmiştir. Bu, tarihte, Saint Barthelemy katliamı olarak bilinir). Her din mensubu, dinini mukaddes bilip o uğurda mücadeleyi göze almaktadır. Ancak bu mücadele nasıl ve hangi ölçüde olmalıdır? Bu ölçüyü de Yüce Allah, Peygamberine şöyle bildiriyor: **"Ehl-i Kitap'tan zulmedenler hariç, onlarla en güzel şekilde mücadele edin ve şöyle deyin: Bize indirilene de, size indirilene de inandık; bizim Tanrımız da, sizin Tanrınız da birdir, biz O'na teslim olmuşuzdur"**⁽⁵⁾.

1. Bakara, 111.

2. Bakara, 113.

3. Bakara, 135.

4. Bakara, 135.

5. Ankebût, 46.

Müslümanlar, Kur'ân'ın hükmüne uygun olarak, İslâm'ı "son ve en mükemmel din" olarak kabul ederler. Çünkü İslâm'a göre din, Hz. Adem ile başlar ve islâmî bir çizgi takibeder. Bu gelenek, çok sayıda peygamberle insanlara sunulmuştur. İnsanlar, Allah yoluna çağıran peygamberlere ya uymamış veya ondan sonra doğru yoldan sapmışlardır. O zaman Yüce Allah, yeni bir peygamberle, insanların ihtiyaç ve tekamül durumlarına göre, emrini yenilemiş ve insanları doğru yola, hak ve hakikat yoluna; âdil ölçüler içinde hareket etmeye çağırmıştır. Bu peygamberler silsilesi Hz. Muhammed ile⁽⁶⁾ kitap olarak Kur'ân ile noktalanmıştır. Diğer hiçbir dinde görülmeyen bir özellik İslâm'da vardır: Geldiği gibi yazılmış, yazdırılmış, ezberlenmiş ve değişmeden bugüne kadar gelebilmiş ve o zamana kadar gelen kitapların bilgilerini ihtiva eden Kur'ân-ı Kerîm'e sahip olmasıdır. O Kur'ân'ın koruyuculuğunu da bizzat Allah üzerine almış⁽⁷⁾; Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu bildirmiş ve dinin adını "İslâm" olarak koymuştur.

Müslümanlar, Kur'ân'a şeksiz, şüphesiz inanır; İslâm'ı dinlerin en üstünü ve mükemmel olarak görür. Çünkü Allah, "**Bugün size dininizi ikmâl ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve din olarak İslâm'a razı oldum**"⁽⁸⁾ buyurmakta; İslâm'dan başka din güdenin dininin kabul edilmeyeceğini⁽⁹⁾ belirtmekte ve "**Allah katında din İslâm'dır**"⁽¹⁰⁾ hükmünü vermektedir. Bunlara ilâveten Allah, Kur'ân'da, Hz. Musa'nın kavmine "**Ey Kavmim, eğer siz gerçekten Allah'a iman ettiyseniz, O'na ihlâs ile teslim olmuş Müslümanlarsanız, artık ancak O'na güvenin, dayanın**"⁽¹¹⁾; Havarilerin de Hz. İsa'ya "**Biz, Allah'ın yardımcılarıyız. Allah'a inandık. O'na teslim olduğumuza şahit ol**"⁽¹²⁾; yine Ehl-i Kitap'tan bir grup Kur'ân'ı işittikleri zaman "**Buna inandık. Şüphesiz ki bu, Rabbimizden gelen bir hak-dır. Hakikat biz, daha önceden Müslüman olmuş kimseleriz**"⁽¹³⁾ ve Hz. İsa da kendi kavmine "**Ey İsrailoğulları! Doğrusu ben, benden önce gelmiş olan Tevrat'ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı Ahmed olacak peygamberi müjdeleyen Allah'ın size gönderilmiş bir peygamberiyim**"⁽¹⁴⁾ dediklerini haber vermektedir.

Görüldüğü gibi "İslâm", daha önceki peygamberlerin de yoludur. Ancak ümmetleri o yoldan sapmış ve doğru yoldan ayrılmıştır. Bunun için o çizgi son din ile tamamlanmış ve isim olarak "İslâm" ile noktalanmıştır. Buna rağmen Allah şöyle buyuruyor: "**Eğer Allah dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı. Onlar ihtilâf edici bir halde devam edip gideceklerdir**"⁽¹⁵⁾. Bir başka âyette, insanları kabileler halinde yarattığını belirten Allah insanlar arasındaki yarışın da, üstünlü-

6. Bkz. Ahzap, 40.

7. Bkz. Hicr, 9.

8. Maide, 3.

9. Bkz. Âl-i İmrân, 85.

10. Al-i İmrân, 19.

11. Yunus, 84.

12. Âl-i İmrân, 52.

13. Kasas, 53.

14. Saf, 6.

15. Hud, 118.

ğün de ancak takva ile olacağını belirtmiştir¹⁶. Ayrıca İslâm, Yahudilerdeki dünya, Hıristiyanlardaki âhiret anlayışına karşı, dünya ve âhiret dengesini getirmiş ve bunu da çalışma şartına bağlamış; ilmin önemini ortaya koyarak Müslümanlara yolu da göstermiştir. Buna rağmen bugün mes'eleler varsa bu İslâm'ın değil, Kur'ân ve Sünnet'i iyi, tam olarak anlayamayan müslümanların mes'alesidir. Bu mes'elenin temeli de ilim ve teknik eksikliğidir. Ancak bu konuya geçmeden Hıristiyan dünyasında, Batı'da ilim ve teknolojinin gelişmesine bir gözetmemiz gerektiğini belirtmiştim.

2. Hıristiyan Batı'da İlmî ve Teknik Gelişmelere Kısa Bir Bakış:

Hz. İsa'dan sonraki yüzyıllarda Hıristiyanlar, "Kiyamet" in, "Tanrı Krallığı"nın çok yakın olduğu inancıyla, dünyevî şeylerle ilgilenmeyi bir kenara bırakıp, "Öbür dünya"yı garanti etmeye yönelmişlerdir. Onlar, Yeni Ahit'teki ifadelerden Hz. İsa'nın bilginleri hoş görmediği ve bilginin kibir verici olduğu sonucunu çıkardıklarından, ilim ve bilginleri hoş karşılamamışlardır. Hatta Kilise ve Kilise Babaları, tabiat ilimlerinin insana ne lüzümü, ne de faydası olduğu üzerinde durmuş ve o dönemlerde ilim, hıristiyanların savaş açtıkları putperestlikle bir tutulmuştur. O dönemin ilim ve bilgisini içinde toplayan İskenderiye Kütüphanesi'nin bir kısmı, 390 yılında, Piskopos Theopolis tarafından, bu anlayışın bir neticesi olarak, yakıtılmıştır. 415'li yıllarda da astronom Theophilus'un kızı, matematikçi Hypatia, başpiskopos Kyril'in kıskırtmasıyla, halk tarafından linç edilmiştir. Bu anlayış, VI. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar devam etmiş ve bu dönem "Karanlık Devir" olarak adlandırılmıştır. İmparator Justinianus, 529'da, Yunan Akademisi'ni kapatmış ve filozof, matematikçi olan son profesörü de arkadaşlarıyla birlikte kaçırmıştır.

Bütün yetkileri elinde toplamış olan Kilise, ilim ve düşüncüyü baskı altında tuttuğu sırada, ilim ve düşüncüyü teşvik eden İslâm, Doğu'dan bir güneş gibi doğmuştur. İslâm'la Araplar arasında ilmî faaliyet artmış; Abbasiler ve arkasından Türklerle zirveye ulaşmıştır. Me'mun, Bağdat'ta Beytu'l Hikme'yi kurdurarak tercüme ve incelemeleri başlatmıştır. Arkasından Daru'l Ulûm ve XI. yüzyılda Büyük Türk Hükümdarı Alp Arslan'ın veziri Nizamü'l Mülk tarafından açılan Nizamiye medreselerinde ilmî faaliyetler büyük bir şevkle sürdürülmüş ve çeşitli sahalarda Müslüman Türk, Arap ve diğer milletlerden çok sayıda bilgin şöhrete ulaşmıştır.

İslâm Dünyası'nda ilim ve felsefe devam ederken Batı'da Hıristiyanlık "doğma"ları tartışılmaktadır. IX-XII. yüzyıllarda olgunlaşan İslâm ilim ve felsefesi Sicilya ve Endülüs yoluyla Batı'yı etkilemiş; ilim ve akfî düşünce yolu açılmıştır. Farabî, İbni Sina, Gazzalî, İbn Rüşd ve benzeri Müslüman bilginleri Batı'da şöhret bulmuş ve onları etkilemiştir. Ancak Papalık, bunların etkilerini azaltmak için yasaklama yoluna gitmiştir. İbni Sina'nın etkisinde kalan Albertus Mağnus (1206-1280), Aristo felsefesini İslâm felsefesi zihniyetiyle yorumlamış ve Batı Ortaçağ filozoflarına da tesir etmiştir. Müslüman bilginlerin tesirinde kalan Hıristiyan düşünürler, Kilise ile karşı karşıya gelmiş ve büyük zulümlere uğramıştır.

16. Bkz. Hucurat, 13.

Kristop Colomb'un, Magellen'in dünyanın yuvarlak olduğu; Kopernic ve Galilée'nin dünyanın döndüğü şeklindeki tezleri Kitab-ı Mukaddes'e aykırı bulunmuş ve bu görüşlerin sahiplerinden bazıları Engizisyonda çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Yine Kilise'nin telkinlerine aykırı fikir ve düşüncede olan çeşitli ilim adamları aforoz edilmiş ve eserleri yakılmıştır⁽¹⁷⁾.

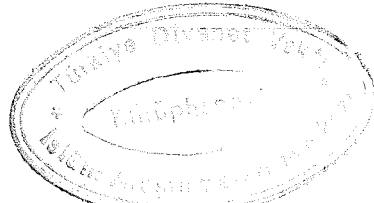
İslâmî eserlerin Batı'ya geçmesi ve Haçlı Seferleriyle Türklerle dolayısıyla Müslüman dünya ile temas, Batılıların düşünce sistemlerini alt üst etmiştir. Türkler'in Batı'ya açılmaları ve İstanbul'un fethi, münasebetleri sıklaştırmış; bu münasebetlerden sonra Batı'da Reform ve Rönesans dönemi başlamıştır. Martin Luther'in başlattığı akımı (Almanya'da), İsviçre'de Zwingli ve Fransa'da Calvin devam ettirmiştir. Bunlar, Katolik Kilisesinden farklı olarak Hıristiyanlığı anlamış ve bir atılım yapmışlardır. Uzun asırlardan beri devam eden ilim-din çatışması, bu reform hareketinden sonra ilim lehine mesafe almıştır. Bir kısım ilim adamı, Kilise'ye rağmen, Hıristiyanlığa rağmen faaliyetlerde bulunmaya başlamış; Hıristiyanlığı da, kaynakları ve doğmaları bakımından kritiğe tabi tutmuştur. Bu yolla onlar, Hıristiyanlığı da akli ve ilmi ölçülere kavuşturmaya çalışmıştır. Çünkü sıkıntı ve problem, Hıristiyanlığın kaynaklarından doğmaktadır. Hıristiyan Kutsal Kitabı'nda ilmi teşvik eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aksine mevcut doğmalar ve kurallar ilmin aleyhinedir. Hıristiyan Batı, XI. yüzyıldan başlayarak iki üç yüzyıl içinde büyük mesafeler almış; XVIII. yüzyıldan başlayarak İslâm dünyasını geride bırakmaya ve üstünlüğü ele geçirmeye başlamıştır. Bu başarıyı dine, yani mevcut Hıristiyanlığa rağmen elde edince, Müslümanlara da aynı tavsiyelerde bulunmuşlardır. O da şudur: Müslümanlar İslâm'dan kopmadıkça ilerleyemez. Bazı aydın geçinenler de Batı'nın geçirdiği merhaleyi bilmeden, Hıristiyanlıkla İslâm'ı mukayese etmeden, Batı'yı aynen taklit etmeyi benimsemiştir. Halbuki sıkıntının İslâm'dan değil de, Müslüman geçinenlerden kaynaklandığının farkında olamamışlardır. İslâm'da ilme ne derece önem verildiğini âyet ve hadislerden ortaya koyduğumuzda bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Zaten Osmanlı İmparatorluğu döneminde de, ondan sonra bütün İslâm dünyasında da, Batı'nın ilerlemesi karşısında İslâm dünyasının geri kalması tartışılmaktadır. Bunun için de çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısmı, geri kalmışlığı İslâm'ı iyi anlamamakta görürken; bir kısmı da İslâm'ı engel görüp ondan kurtulmayı, şu veya bu sistemi aynen almayı teklif etmişlerdir. Bu tartışma bugün de sürmektedir.

3. İslâm'da İlme Verilen Önem:

Yahudilikte dünya, Hıristiyanlıkta âhîret anlayışının ağır basmasının karşısında İslâm, dünya ve âhîret dengesini kurmuştur. Kur'ân, "**Âhîret yurdunu da göz-et, dünyadaki nasibini de unutma**"⁽¹⁸⁾ prensibini getirmiştir. Çünkü İslâm, sadece Yaradan ile insan arasındaki münasebetleri tarif ve tanzim eden bir din değil, aynı zamanda bir hayat nizamıdır. Onun için bu prensip "**Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi âhîret için çalış**" şeklinde formüle edilmiştir. Al-

17. Bkz. Namık Kemal, Renan Müdâfaanâmesi, Haz. Abdurrahman Küçük, İstanbul 1988, (tarafımızdan eklenen) "Giriş", 1-12.

18. Kasas, 77.

lah, kulları için, ziynet ve temiz rızıklar yarattığını, bunların dünyada da, âhirette de inananların olduğunu bildirmiş⁽¹⁹⁾ ve dünyada da âhirette de iyi hal isteyenleri övmüştür⁽²⁰⁾.

Allah, **“Sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada sizin için geçim vasıtaları gösterdik”**⁽²¹⁾ buyurmakta; **“Yerde olanların hepsini sizin için yaratan O’dur”**⁽²²⁾ hükümünü vermekte ve bunlardan istifade etmeyi de çalışma şartına bağlamaktadır⁽²³⁾.

Yerde ve gökte olanların hepsini insanlar için yaratan Allah, onlardan yararlanmalarını istemiş ve bunun için de ilim yolunu göstermiştir. Bilindiği gibi, Kur’ân’dan, Hz. Muhammed (S.A.S.)’e inen ilk âyetler okuma ile, dolayısıyla bilgi ve bilimle ilgilidir. Bu âyetlerle Allah, **“Yaradan Rabbin adıyla oku”**⁽²⁴⁾ emrini vermektedir. **“Oku!”** emrinde herhangi bir sınır yoktur; muhtevası, herşeyi okuma, öğrenme ve bilmeyi içine alacak kadar geniştir. Âyetin devamında, okuma-yazmanın ve insan bilgisinin yegâne vasıtası olan **“kalem”** övülmüş ve Allah’ın **“kalemle öğreten”**⁽²⁵⁾ olduğu açıklanmıştır. İlim, bilgi tâ Hz. Âdem’e kadar geri gitmekte; Allah’ın **“Âdem’e herşeyin ismini öğrettiği”**⁽²⁶⁾ belirtilmektedir.

Allah, insanlara, en güzel hediye olarak, ilim, bilgi elde etmenin ve öğrenmenin en değerli aracı olan akıl, kalb ve onlara bağlı diğer organları bahşetmiş; bu bahşedilen organların çalıştırmalarını da şöylece istemiştir:

“Yeryüzünde dolaşmıyorlarmı ki, orada olanları akıl edecek kalbleri, işitecek kulakları olsun. Ama yalnız gözleri kör olmaz, fakat göğüslerinde olan kalbleri de körleşir”⁽²⁷⁾.

“Geceyi gündüzü, güneşi ayı sizin istifadenize vermiştir. Yıldızlar da O’nun emrine boyun eğmiştir. Bunlarda, akleden kimseler için, dersler vardır”⁽²⁸⁾.

“Yeri düzenleyen, orada dağlar, nehirler vareden, her türlü üründen çift çift yetiştiren, gündüzü geceye bürüyen de O’dur. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için ibretler vardır”⁽²⁹⁾.

“Dirilten de, öldüren de O’dur. Gece ile gündüzün birbiri ardından gitmesi de O’nun emrine bağlıdır. Düşünmez misiniz?”⁽³⁰⁾.

Allah, bahşettiği nimetleri insanlara hatırlatmakta ve kudretinin büyüklüğünü gösteren deliller üzerinde insanları düşünmeye, bunlara akıl erdirmeye çağırarak-

19. Bkz. A’râf, 32.

20. Bkz. Bakara, 201.

21. A’râf, 10; Hicr, 20.

22. Bakara, 29; İbrahim, 32-33; Nahl, 12; Hacc, 65.

23. Bkz. Necm, 39.

24. Alak, 1.

25. Bkz. Alak, 4.

26. Bakara, 31.

27. Hacc, 46.

28. Nahl, 12.

29. Ra’d, 3.

30. Mu’minûn, 80.

tadır. Bunun yanında insanların dünyada rahat bir hayat sürmelerini ve dünyadan nasiblenmelerini de istemektedir⁽³¹⁾.

Kur'ân, ilmin insanlar arasında üstünlük vasıflarından biri ve belki de en önemlisi olduğunu belirtir. Bilenlerin bilmeyenlere olan üstünlüğünü açıkça ortaya koyar: **“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak tam akıl sahipleri düşünür ve ibret alırlar”**⁽³²⁾.

Kur'ân şunu da hatırlatıyor: **“... bilmiyorsanız bilenlere (ilim sahiplerine) sorunuz”**⁽³³⁾. Kur'ân'ın ilme verdiği önemin en açık bir delili de inananlara dualarında bile ilmin artırılmasını istemelerinin bildirilmesidir: **“Rabbim! İlmimi artır”**⁽³⁴⁾.

“Bu, kendilerine ilim verilenlerin Kur'ân'ın, senin Rabbin'den bir gerçek olduğunu bilip de ona inanmaları ve gönüllerini bağlamaları içindir. Allah inananları şüphesiz doğru yola eriştirir”⁽³⁵⁾. Bunun için İslâm'a göre hakîkatı anlayabilmenin yegâne yolu ilimdir. İslâm'da asıl gâye hakîkati kavramaktır. Bundan dolayı gerçek ilim ile İslâm bir birine karşı değil, birbirinin teşvikcisidir. İslâm ilmi teşvik eder, ilim de İslâm'ı kabul eder.

Yeryüzünde insanlığı ilme sevkeden ve onu ibadetten bile üstün tutan yegâne din İslâm'dır. O, ırklar, milletler ve fertler arasında mutlak bir eşitlik ilan etmiş olmasına rağmen, yalnız âlimle cahili eşit tutmamış ve âlimin cahile üstünlüğünü ortaya koymuştur⁽³⁶⁾.

Allah, gönderdiği Kur'ân'ı, ilim üzere bölüm bölüm ayırdığını beyan etmekte⁽³⁷⁾; kendisinden başka “Tanrı” olmadığına meleklerle, hakîki ilim sahiplerinin şahadet ettiklerini⁽³⁸⁾ açıklayarak, ilmin ve hakîki ilim sahiplerinin değerini göstermektedir. Bu ilim sahiplerinin derecelerinin yüksekliğini de Allah, Kur'ân'da şöyle belirtmektedir: **“... Allah, içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini artırır”**⁽³⁹⁾. Bunun yanında kulları arasında Allah'tan en çok korkanların âlimler olduğunun⁽⁴⁰⁾ belirtilmesi de ibret vericidir. Çünkü bu âyette, âlimlerin ilimlerinden sorumlu tutulacaklarına ve Allah'tan en çok çekinen kimseler olacaklarına dair bir tenbih vardır. Yine Allah verdiği misalleri en iyi anlayacak kimselerin de bilginler olduğunu belirtiyor ve şöyle diyor: **“Biz bu misâlleri insanlara veriyoruz, onları ancak âlimler anlayabilir”**⁽⁴¹⁾.

Biz, Kur'ân'da ilimle, âlimlerle, bilgi ve bilmekle ilgili yüzlerce âyetten sadece

31. Bkz. Bakara, 201; A'râf, 32; Kasas, 77.

32. ez-Zümer, 9.

33. Nahl, 43; Enbiya, 7.

34. Tahâ, 114.

35. Hacc, 54.

36. Bkz. ez-Zümer, 9; Buharî, Kitabu'l İlim, 1/25.

37. Bkz. A'râf, 52.

38. Bkz. Âl-i İmran, 18.

39. Mücadele, 11.

40. Bkz. Fatır, 28.

41. Ankebût, 43.

bir kısmını misal olarak vermeyi yeterli gördük. Yüzlerce âyetten verilen çok az misâlin Kur'ân'ın ilim anlayışını yansıtmaya yeteceği kanaatindeyiz. Bunlara bir de Yüce Peygamberin hadîslerinden bazıları eklenirse, İslâm'ın ilim karşısındaki müsbet tavrı iyice anlaşılabilir olur.

Hz. Muhammed'in ilim ve ilim elde etmenin gerekliliği üzerindeki ısrarı bu konuda bilgisi olan herkesce bilinen bir gerçektir. Bu konuda yüzlerce hadîs zikredilmiştir. Bunun yanında Hadis kitaplarında ilim için bablar ayrılmış ve hadîslerde ilmin metodolojisi yapılmıştır.

Bu konudaki yüzlerce hadîsten bir kaç örnek:

“İlim öğrenmek her Müslümana farzdır”⁽⁴²⁾.

“İlim Çin'de bile olsa alınır”⁽⁴³⁾.

“İlim ve Hikmet mü'minin yitik malıdır. Nerede bulursa alır”⁽⁴⁴⁾.

İlme değer veren Hz. Muhammed, ilmin faydalı olmasını istemiş, faydalıyı faydasızdan ayırmış; **“faydasız ilimden Allah'a sığınırım”** demiştir.

İlmin önemini belirten Hz. Muhammed, âlim ve ilim tahsili üzerinde de durmuştur:

“Âlimler nebilerin vârisidir”⁽⁴⁵⁾.

“Âlimin abide üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir”⁽⁴⁶⁾.

“Kim ilim yoluna girerse Allah da onun cennete giden yolunu kolaylaştırır”⁽⁴⁷⁾.

Hz. Muhammed, uykuda, kendisine bir kadeh süt verildiğini, o sütü içtiğini ve kalanını da Hz. Ömer'e verdiğini anlatıyor. Orada bulunanlar, bunu ne ile tevil ettiğini Peygambere sorduklarında, o da “ilim” ile cevabını veriyor. Yine o Peygamber, ilmin kaldırılmasını kıyâmet alâmeti sayıyor⁽⁴⁸⁾. İlme büyük kıymet veren bir Din'in Peygamberinin de ilimle bu derece meşgul olması normaldir. Çünkü Allah'ın ümmî olan Resûlüne ilk emri **“Oku”** olmuştu. O da, bunu, en iyi şekilde, okumuş ve tatbik etmiştir.

Dünya ve âhiret için ilmi gerekli gören bir Din'in kaynağı Kur'ân'dan önce Tefsir, Hadis, Fıkıh ilimleri çıkmış ve kendileri ile ilgili diğer bilgilerle beraber gittikçe gelişmiştir. Bunları da, bir yandan, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe; diğer yandan, Matematik, Tıp, Tabîî ilimler ve benzerleri takip etmiştir.

42. Sunen İbni Mace, Mukaddime, 17, Kahire 1952, I/81.

43. Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Din, Çev. Ahmed Serdaroğlu, Ankara 1963, I/21.

44. eş-Şeyh Mansur Ali Nasîf, et-Tac, Kitabu'l İlm, Kahire 1961/I/64.

45. Sahîhu'l Buhârî, Kitabu'l İlm, I/25; et-Tac, Kitabu'l İlm, I/63.

46. et-Tac, Kitabu'l İlm, I/63.

47. Sahîhu'l Buhârî, I/25; et-Tac, I/62.

48. Bkz. Buhârî, I/28-29.

İslâm dünyasındaki bu ilmî gelişme, Avrupa'ya önderlik etmiş, Rönesans ve Reform'u doğurmuştur. Çünkü İslâm, hurafeleri ve taklitçiliği reddeden, daima ilerlemeyi emreden bir dindir. Bundan dolayı Hz. Muhammed, cahiliye âdetlerini ve hurafelerini reddetmiş, ilme ve fazilete sarılmış ve “Allah'ım! İlmimi artır”⁽⁴⁹⁾ onun en büyük duası olmuştur.

İslâm'ın temel iki kaynağı Kur'ân ve Hadîsler'de ilme ne derece önem verildiği görülmektedir. İslâm'da ilim, sadece insanların maddî ihtiyaçlarını giderme vasıtası değil, aynı zamanda kâinatın sırrını ortaya çıkaracak, Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösterecek tek yoldur. İlim sayesinde imân tahkik derecesine ulaşacak ve insan Allah'a daha yakın olacaktır. Çünkü taklidî imân tahkikî imana dönüşecek ve “kemâl”e varacaktır. Bunun için Allah, kendinden en çok korkanların âlimler olduğunu vurgulamaktadır⁽⁵⁰⁾.

Danışmend, İslâm'ın ilme verdiği değeri ifade ederken Hıristiyanlıkla da bir karşılaştırmasını yapıyor ve şöyle diyor: “Bundan ondört asır evvel Şark'ta işte böyle bir ilim,dini doğup dünyayı aydınlatmaya başlarken, yedinci asrına girmiş olan ilim ve fikir düşmanı Hıristiyanlık, Garb'ı koyu bir cehalet karanlığı içinde tutuyor ve ilmi menedip âlimleri cezalara çarparak İslâm'ın aydınlığına karşı asırlarca sürecek bir mücadele devrine giriyordu”⁽⁵¹⁾.

Daha önceki bölümde belirtmeye çalıştığımız gibi, Kilise, kendi doğmalarına aykırı bir fikir ileri sürenleri çeşitli cezalara çarptırıyor; ateşte yakıtıyor, aforoz ediyordu. İslâm dünyasında böyle bir örnek bulmak mümkün değildir. Bunun için İslâm dünyasında bilim ve teknik ilerlemiş ve Batı'yı etkilemiştir. Bu etkiyi Danışmend, “Bugünkü Garb'ın bütün ilimleri o işte farkında bile olmadığımız İslâm kültürünün mahsulleridir”⁽⁵²⁾ diyerek belirtmeye çalışmıştır.

Benzeri bir görüş de İngiliz müsteşriki Mamaduke Pıckthal'den gelmiştir. O'nun şöyle dediği belirtilmektedir: “Kur'ân hiç şüphe yok ki, bilhassa tabii ilimler sahasında ilme büyük bir hız vermiştir ve eğer bazı modern ilim adamlarının dediği gibi bütün modern keşiflerin kendisine borçlu olduğu kıyas metodu (endüktif metod)^(*) onlara bağlanabiliyorsa o halde modern maddî ilerlemelerin sebebi Kur'ân'dır denilebilir.

Müslümanlar ilmi aramaya Allah adına koyuldular. O devirde Hıristiyanlar, İsa adına bütün eski ilmi imha ediyor, İskenderiye kütüphanesini^(**) tahrip ediyor ve birçok feylesofu katlediyorlardı. İlim, onlar için putperestlerin sevdiği şeytan tuzağı idi. Onlara ‘Çin'de bile olsa ilmi arayınız’ yolunda bir emir verilmemişti. Yunan ve Roma ilminin el yazmaları rahipler tarafından herkesin gözü önünde yakılmıştı”⁽⁵³⁾.

49. Tahâ, 114.

50. Bkz. Fatır, 28.

51. İsmail Hamî Danışmend, Garp Menbalarına Göre İslâm Medeniyeti, İstanbul 1972, s. 9-10.

52. Danışmend, A.g.e.s.6.

53. Fazlur Rahman Ensari, İlimden Felsefeden Dine, Çev. Kemal Kuşçu, Ankara 1967 sf. 30.

Hıristiyanlıkta ilim-din çatışması olmasına, Kilise'nin ilim ve ilim adamlarına cephe almasına karşılık; İslâm, ilmî teşvik etmiş ve ilim ehlini, insanî gâyelerin en yükseğiyle taltif etmiştir. Bundan dolayı İslâm dünyasında (XVII. yüzyıla kadar) ilim ilerlemiş ve onun tatbikatı olan teknoloji gelişmiş, değer bulmuştur. Bunun böyle olduğunu, hiç bir Müslüman bilim adamının bir keşif ve ilmî teorisinden dolayı tahribata uğramamış ve cezalandırılmamış olduğu göstermektedir. Böyle olunca hemen her dönemde ilimlerin her sahasında dünyaca meşhur âlimler yetişmiştir.

Bu bilgiler, bugünkü Batı medeniyetinin gelişmesinde, Rönesans'ın kapısının açılmasında önderlik etmişlerdir. IX-XVIII. yüzyıl arasında, Matematik, Astro-nomi, Fizik, Kimya, Biyoloji, Tıp vb. alanlarda meşhur ve otorite olanlar yine Müslüman bilginlerdir⁽⁵⁴⁾. Ortaçağ Batı için karanlık çağ iken, İslâm Dünyasının en aydınlık çağı olmuştur.

İslâm'ın bu ilmî toleransı, on asır ilmin öncülüğünün Müslümanların elinde kalmasını sağlamıştır. Ancak İslâm dünyasında, varılan zirvenin rehâveti ağır basmaya başlamış, bazı iç ve dış tesirlerle, gerileme dönemine girilmiştir. Bu da İslâm'dan değil, Müslümandan kaynaklanmıştır. Çünkü, Allah, "**İnsan için kendi çalıştığında başkası yoktur**"⁽⁵⁵⁾ esasını koymuştur. Çalışmanın karşıtı tembellikdir. Tembelliğin hâkim olduğu yerde ne ilimden ne de irfândan bahsedilir; orada ilerleme yerine gerileme, kalkınma yerine gerikalmışlık vardır. Çalışan kazanır, yatan kaybeder. Böyle de olmuştur. Bunu inananlardaki zaafa değil de İslâm'a mal etmek nüansları farkedememekten kaynaklanmıştır. Başgil, bunu, "Bizde ilim adına dine çatanların çoğu, ne ilim ne de din hakkında doğru ve esaslı bilgisi olmayan amatör kabilinden kimselerdir"⁽⁵⁶⁾ diyerek belirtmektedir.

4. Müslümanların Durumu ve Önerilen Çareler:

İslâm, Peygamber ve ilk dört halife döneminde, özellikle manevî kıymet sistemi olarak büyük bir gelişme ve yayılma göstermiştir. Daha sonra Emevî ve Abbasî İmparatorlukları zamanında, daha çok siyasî ve dünyevî kudrete büyük önem verilmeye başlanmış; ilim ve san'atta da büyük ilerlemeler göstererek dünyaya örnek bir medeniyet sunulmuştur. Haçlı Seferleri ve Moğol istilası, İslâm dünyasını derinden sarsmış; fakat Türklerin hâkimiyet devri çöküşü engelleyerek siyasî varlığı koruyabilmiştir. Buna rağmen XVI. yüzyıldan itibaren İslâm dünyası her sahada bir duraklama ve arkasından gerileme dönemine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının akabinde, bir esaret devri başlamıştır. İkinci Dünya harbinden bu tarafa ortaya çıkan gelişmeler, bu maddî ve manevî esâretten kurtulma hareketini temsil etmektedir. Son 15-20 yıldan beri, açık olarak, İslâm âlemi, dünya-

54. Bkz. Mehmet Bayraktar, İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, Ankara 1985, s. 31-33, 69-72, 97-98, 121-122; Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, İstanbul 1969, s. 102-120; Amıran Kurtkan, Türk Milletinin Manevî Değerleri, İstanbul 1977, s.21-23.

55. en-Necm, 39.

56. Ali Fuad Başgil, Din ve Laiklik, İstanbul 1977, s. 231.

nın diğere güçlerinin karşısına müstakil bir kuvvet hüviyetiyle çıkma çabasında olduğu görülmektedir⁽⁵⁷⁾.

XVI-XVII. yüzyıllardan sonra Batı Hıristiyan dünyasının gitgide artan üstünlüğü ve emperyalist baskıları karşısında Müslümanlar, uzun müddet direnmeye çalışmışlardır. Fakat bu baskılar karşı konulamayacak derecede şiddetlendiği zaman idareci ve aydın gruplar arasında iktisadî, idarî, askerî, hattâ sosyal ve siyasî teşekkülleri yeniden düzenlemeye ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Bu yolda atılan adımlar, nihayet, bu ülkelerde aydınların çoğunluğu tarafından batı modellerinin alınmasından başka çare kalmadığı kanaatinin benimsenmesine kadar varmıştır. Başlangıçta kötü olarak görülen Batılı hayat modeli, sonradan “vazgeçilmez iyi” haline gelmiş ve bu konuda çeşitli görüşler, teklifler ortaya atılmıştır. “İslâm ülkelerinin son üç yüz yıllık tarihi bu tip aydın zümrenin yerli ve İslâmcı aydın tabaka aleyhine gitgide genişlemesi ve nüfûz kazanmasının tarihi olarak görülebilir. Netice de bu ülkelerden bazılarında Batı modelleri yerleşmiş, bazılarında ise o yönde büyük hazırlıklar başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması İslâm direnişinin sonunu temsil ediyordu; ondan bu yana geçen altmış yıl ise Batı’nın kayıtsız şartsız hâkimiyet çağı olmuştur”⁽⁵⁸⁾.

İslâm’ın yetersizliğini iddia ederek Batı dünyasında geliştirilmiş bazı usülleri benimseyen ve “Herşeyimizle Batılılar gibi olmalıyız” diyen bir aydın zümresinin karşısında, “İslâmî prensiplere bağlı kalarak Batı’nın ilim ve tekniğinden istifade edelim” diyenler de olmuştur.

Batı’yı “motamot” taklit edelim, alalım diyen yerli bir kısım aydın, gerekçe olarak, İslâm Dünyası’ndaki gerilikleri ve buna karşı Hıristiyan Batı’nın ilerlemesini örnek almaktadır. Onlara göre Müslümanların geri kalmalarının sebebi İslâm’dır. Çünkü Batılılar gelişme yolunda iken karşılıklarına engel olarak Hıristiyanlık çıkmıştı ve onlar, o engeli aşınca ilerlemiştir. O halde, bizde, İslâm’ı bırakırsak ilerleriz neticesini çıkarmışlardır. Halbuki İslâm hiçbir ilmî çalışmaya, ilerlemeye karşı değildir. Hıristiyan Batı’da ilme ve ilmî gelişmelere Hıristiyanlığın mevcut durumu ve ruhban sınıfının saltanatı karşı durmuştur.

Batı ve Doğu mukayesesi yapan bazı Batılı ilim adamları, Hıristiyanlığa kıyasla, Müslümanların geriliğinin sebebinin İslâm olduğunu ileri sürmeye başlamışlardır. Bu görüşleri daha ileri götüren Fransız Ernest Renan, Batılı aydınlara tercüman olurcasına, yukarıda bir kısmını sunduğumuz âyet ve hadislerde ilmi teşvik eden delillere rağmen, “İslâm, ilim ve felsefeyi daima ezdi” görüşünü savunuyor ve düşüncelerini şöyle dile getiriyor: “Müslüman ülkelerinin bugünkü geriliğini, İslâm ile yönetilen devletlerin çöküşünü, kültür ve eğitimlerini yalnız bu dine dayandıran ırkların fikrî bakımdan sıfır durumda olduklarını açıkça görür. Doğu’da veya Afrika’da bulunmuş herkes, ister istemez, gerçek bir mü’minin kafasının bu çeşit çemberle sarıldığını; bu çember yüzünden o kafanın ilme kapalı olduğunu; bir şey öğrenmek ve yeni bir fikre açılmak kabili-

57. Bkz. Erol Güngör, İslâmın Bugünkü Meseleleri, s. 33-34; Namık Kemal, Renan Müdâfaanâmesi, Haz. Abdurrahman Küçük, “Giriş”, 3.

58. Güngör, A.g.e., 24-25.

yetinden mahrum bulunduğunu görür.” Ayrıca o şu iddialarda da bulunuyor: “İslâm rasyonalizm veya ilim denilecek her şeyden çok uzaktır... Müslümanı ayıran şey ilim düşmanlığı, araştırmanın boş, faydasız olduğudur”. Renan’ın Müslümanların ilerlemesi için teklif ettiği model, “Müslümanların İslâm’dan uzaklaşmadıkça ilerleyemeyeceği”⁽⁵⁹⁾ modelidir. Renan ve onun gibi düşünenler, bu çeşit önerilerde bulunurken İlimin, askerî ve sanayi alanında üstünlük sağladığına da dikkat çekmekten geri kalmıyorlar.

Gerek Batı dünyasında net olarak gözüken ilerlemeler ve gerekse Batılı aydınların önerileri, bizde, İslâm Âleminde çeşitli görüş ve tekliflere yol açmıştır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz: 1) Batılı modeli benimsemekten başka çare yoktur, onu bütün müesseseleriyle aynen alalım ve din, İslâm adına ne varsa atıp tam bir “Batılı” olalım. 2) İslâm’ın ilme verdiği önemi ve daha önceki İslâmî başarıyı, İslâm Medeniyetini gözönünde bulundurarak, kendimize dönerek, eskiden yaptığımızı yeniden yapalım. 3) Kendi dinimize, örf, âdet, gelenek ve değerlerimize bağlı kalarak, Batı’nın daha önce bizden aldığı ve kendisine mal ettiği ilim ve tekniği, Batı’dan sadece ilim ve teknik alalım (dansını, modasını, âdetlerini vb. değil) ve ona kendi damgamızla son süratini verelim.

Namık Kemal, İslâm’ı ilmî gelişmelere engel gören Ernest Renan’a ve onun şahsında aynı düşünceyi taşıyanlara, İslâm’ın ilmi teşvik ettiğini belirterek, Batı’nın gelişmesinde Müslüman ilim adamlarının rolünü ortaya koyan “Renan Müdâfaanâmesi” adlı eseriyle en güzel cevabı vermiştir. Namık Kemal, Batılıların İslâm konusunda peşin fikirli olduklarını belirtiyor ve şöyle diyor: “Bilindiği üzere, Avrupa’da İslâm’ın incelenmesiyle uğraşanlar ya Hıristiyanlığa inananlardır veya hiçbir dine inanmayanlardır. Hıristiyanlığa inananların ana düşünceleri, bu incelenmenin yapılmasında, şahî düşüncesini konunun dışında tutmasına ve hakkı benimsemesine engel olmaktadır.

İnanmayanlara gelince, Avrupa’da da dinle ilgilenmeyenlerin hemen tamamı, bütün dinlere, insan düşüncesinin en ağır esaret zinciri, aynı zamanda ilmin gelişmesine en güçlü engeli teşkil ettiği gözüyle bakarlar”⁽⁶⁰⁾ Yine N. Kemal, Avrupa bilginlerinin bizimle ilgili her sözünün, kendilerince her türlü delil ihtiyacından uzak apaçık hakikatlerden sayıldığını ve bu kimselerden “Doğu”ya ait konulardaki sözlerine delil istenince “Ben söylüyorum” cevabının alındığı hallerin pek çok olduğunu belirterek⁽⁶¹⁾ Batılıların bizi nasıl hafife aldıklarını, bize nasıl baktıklarını ortaya koymaktadır. Bu anlayışa bir tepki olarak o, çözümü, Garplılık, Türkçülük ve İslâmcılık adı altında formüle edilebilecek “İttihad-ı İslâm” (İslâm Birliği) şeklinde, ancak “Osmanlılık” ile izah etmeye çalışmıştır. Onun modeli; Türklerin liderliğinde “İslâm şemsiyesi” altında biraraya gelmek; dinî ve millî hislerden taviz vermeden, Batı’nın iki yüzyıldaki teknik gelişmesine dikkat çekerek -dansını, modasını, âdetlerini değil- Batı’nın ilmini alarak yeni bir hamle ile ilerlemektir⁽⁶²⁾.

59. Bkz. Ernest Renan, L’Islamisme et la Science, Paris 1883, 1-24.

60. N. Kemal, Renan Müdâfaanâmesi, 88-89.

61. N. Kemal, A.g.e.s. 93.

62. Bkz. Namık Kemal, A.g.e.sf. 50-51.

Son Osmanlı Sadrazamlarından Said Halim Paşa, geriliklerin ve buhranların temelinde, Osmanlı toplumunun bünyesine ne kadar uyup uymadığını düşünmeden, Türk toplumunun Fransız toplumundan farklı olduğu hesaba katılmadan, Batı'yı taklidin yattığını belirtiyor ve yenilik taraftarlarının memleketin siyasi durumunu istedikleri gibi değiştirmekle, sosyal durumunu da değiştirmeye muvaffak olabileceklerini zannettiklerini; halbuki İslâm toplumunun sosyal yapısı ve gelişmesiyle Ortaçağ Avrupasının durumunun birbirinden çok farklı olduğunu ifade ediyor⁽⁶³⁾. Ona göre, Osmanlının başına gelen felâketin en büyük mesulleri, Batı kanun ve nizamlarını alan son asır devlet adamlarıdır. Bunlar millete rağmen, bu milletin örfüne, dinine zıt olan müesseseleri ve kanunları getirmiş; yabancıların yardımına sığınmış ve onlardan yardım görmüşlerdir. Bu kimselerin böylece de milletlerinin en çok hürmete şayân olan ahvâl ve âdetlerine düşman kesilmişlerdir. O, Batı'nın, kendi şartları içerisinde, değişik metodlarla mücadele vererek belli bir seviyeye vardıklarını; bunların herbirinin kendi meselelerini, başkalarının çalışmasıyla değil, kendi imkânlarıyla hallettiklerini açıkladıktan sonra, bir kişinin veya cemiyetin düzelmesinin de ancak kendi gayretiyle olabileceğini savunmaktadır⁽⁶⁴⁾.

Said Halim Paşa'ya göre geri kalmanın, buhranların bir kaç sebebi vardır. Onlar da şöyle hülâsa edilmektedir: 1) İslâmî hükümleri yanlış anlayıp tatbik etmektir. Halbuki İslâm'ın en mühim gayesi; beşer fıtratında bulunan tekâmül kabiliyetini geliştirmek ve insanları mazinin noksan ve hatalı mirasından kurtarmaktır. Oysa Müslüman milletler, hızla gelişen zamanı kavrayamamış, değişmeyle meydana çıkan ihtiyaçların, ancak dinlerini daha yüksek ve daha verimli bir tarzda tefsir ve tatbik etmeleriyle karşılanabileceğini anlayamamışlardır ve bu yüzden de gerileyip çökmüşlerdir. 2) Müslümanların geri kalmasının diğer bir sebebi de Batı ile arasındaki amansız düşmanlık ve savaşlardır. Bu savaşlar Müslüman milletlerin geri kalmasına büyük etki yapmıştır. Ayrıca bu karşılıklı nefret, Müslümanların Batı'daki hızlı gelişmeleri takib etmesine imkân vermemiştir. Oysa Müslümanların aşağı görüp tenezzül etmediği o medeniyet gitgide gelişmiş; fizikî ve coğrafi buluşlar sonucu ekonomik gücünü artırmıştır. Batı'da bunlar olurken İslam dünyası, bitmez tükenmez felsefi münazaralar ile vakit geçiriyor; metafizik sahasında boş ve kısır çekişmelerle kuvvet ve zaman kaybediyordu. 3) İslâm Âleminin her tarafında halk ve aydın arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Halk, aydına, ne yaptığını bilmeyen, fakat pek tehlikeli ve yıkıcı bir unsur gözüyle bakmakta ve onlara güvenmemektedir. Halktan beklediği takdir ve itaati göremeyen aydın tabaka ise, halka kendisini kabul ettirmek için, çeşitli metodlara başvurmuş; bu da ayrı bir baskı unsuru olmuş ve sürtüşmeyi doğurmuştur. Bu hal devam ettiği müddetçe aydın grup, hiç bir şey getirmeden, sadece mevcudu yıkmakla uğraşmış; bu ise ilerleme çabalarının sonucunun kısır ve başarısız olmasına sebep olmuştur. Böylece, Müslüman ülkelerin geri kalması, mütefekkir tabakasının millete karşı olan vazifelerinde pek yanlış kanaatler beslemesinden ileri gelmiştir⁽⁶⁵⁾.

63. Bkz. Said Halim Paşa, Buhranlarımız, Haz. M.E. Düzdag, 1001 Temel Eser, s. 68 (Said Halim Paşa, 1913-1916 yılları arasında Osmanlı sadrazamıdır).

64. Bkz. Said Halim Paşa, Buhranlarımız, 91-92.

65. Bkz. Said Halim Paşa, 177-185.

Namık Kemal gibi önceleri “İslam Birliği”ni savunan Mehmed Âkif, bölünmeyi ve tefrikayı en büyük tehlike olarak görmüş ve şöyle dile getirmiştir: “Girmeden tefrika bir millete düşman giremez - Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez”. O, önce İslâm Birliğini savunurken, Müslüman milletlerin ayrı baş çekmesinden sonra, Türk Milletini kurtarmayı ve onunla da İslâm’ın kurtulacağını, ondan sonra Türklerin ilmî - medenî öncülüğünde diğer İslâm milletlerinin uyacağını ve sömürüden kurtulacağını ümit etmiştir.

Mehmed Âkif, Müslüman milletlerin geri kalmalarının sebebini Kur’ân’ı iyi anlamamalarında, tembellikte, cehalette ve Garbın ilminden ve fenninden iyi bir şekilde istifade edememekte görmektedir. O, “Allah’a dayan say’e (çalışmaya) sarıl, hikmete ram ol - Yol varsa budur ancak bilmiyorum başka çıkar yol” diyerek çalışmanın önemini ortaya koyuyor ve millî hayatın temel felsefesini çalışmakta görüyor. Tembellik, azimsizlik ve karamsarlık Âkif’in sevmediği kavramlardır: “Ey dipdiri meyyit, iki el bir baş içindir- Davransana! Bak el de senin, baş da senindir”. (Safahât, Hakkın Sesleri)

O, cehaletin tehlikesini ve onun ne din, ne de namus bırakacağını da şu mısralarla dile getiriyor:

“Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet..
Ey derd-i cehalet, sana düşmekle bu millet,
Bir hale getirdin ki: ne din kaldı, ne namus!” (Hakkın sesleri)

Müslümanların geri kalışlarını Kur’ân’ı iyi anlayamamalarına ve onu asra göre değerlendirememelerine bağlayan Âkif, bu konudaki düşüncelerini de şöyle açıklamaktadır:

“İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?
Lâfzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur’ân’ın:
Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma’nanın:
Ya açar Nazm-ı Celîl’in, bakarız yaprağına:
Yâhut üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur’ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!

(Süleymaniye Kürsüsünde)

Âkif, bunu böyle ortaya koyduktan sonra, Kur’ân’ın anlaşılmasını, İslâm’ın iyi kavranılmasını tavsiye ediyor ve “Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm’ı” neticesine varıyor. Onu da şu mısralarla formüle ediyor:

“Çalış!” dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun
Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya”.

Halka yol gösterecek âlimlerin yokluğundan yakınan Mehmet Âkif, geriliği, gerikalmışlığı ilim ve fennin eksikliğinde gördüğünü de şöyle dile getiriyor:

“Zavallı milletin idraki tarumar olalı:
Muhit-i ilme giren yok, diyar-ı fen kapalı;
Sanayi'in adı batmış, ticaret öylesine,
Ziraat olsa da... Âdem nebi usûlü yine!
Hülâsa, hepsi çalışmak, yorulmak isteyecek.
Fakat çalışmak için önce şart olan: istek.
O yoksa, hangi vesileyle biz ilerleyelim?
Sıkıntısız mütefennin, üzüntüsüz âlim,”

(FâtiH Kürsüsünde)

Âkif, Garbın yalnız ilmini, fennini, san'atını almayı ve son sür'atle çalışmayı şöyle önermektedir:

“Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını;
Veriniz hem de mesainize son süratini
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin!”

İlmin, san'atın milliyeti olmadığını belirtip onlarsız olmayacağını ortaya koyan Âkif, özellikle Batı'nın ilmini almayı istiyor ve şöyle diyor: “Sade, Garb'ın yalnız ilmine dönsün yüzünüz. - O çocuklarla beraber gece gündüz didiniz, - Gidin üç yüz senelik ilmi tez elden ediniz”.

O, “Avrupalıların ilimleri, irfanları inkâr olunur şey değildir. Ancak insanîyetlerini, insanlara karşı olan muamelelerini kendilerinin maddiyattaki bu terakileriyle ölçmek katıyen doğru değildir. Heriflerin ilimlerini, fenlerini almalı. Fakat kendilerine asla **inanmamalı, kanmamalı**” diyor⁽⁶⁶⁾.

Âkif, insanları ruh ve düşünce inkılâplarının kurtaracağına inanmakta; düşünce, san'at ve ahlâkta inkılâbı telkin etmeye çalışmaktadır. Fikir sahasında halkı yükseltecek inkılâbı maarifet ve fazilet temeline oturtmak istemektedir. Maarifet, ilim ve fendir. Fazilet, ilim ve fen yoluyla toplanan ve işlenen değerleri memleketin hayır ve selâmetine tahsîs etmeyi mümkün kılacaktır. Bu ikisi birbirinin tamamlayıcısıdır. Birinin eksikliği felâkettir. Son asırlarda ilimle fazilet yanyana yaşamadığı için sosyal bünyemiz felâkete uğramıştır.

Âkif'e göre; bünyemizi ilim ve fen mayasıyla yoğurmak lâzımdır. Ancak bunu başaracak “Asım”ın ve “asımların nesli” olacaktır. Bu inkılâbın ilmî temeli Garp'tan alınacaktır. Fakat sadece ilim, fen ve metodtur; aşağılık zevk ve eğlenceler değildir.

Mehmet Âkif, inkılâbı, geçmişe ait müesseseleri yakıp yıkmak şeklinde anlatanlara da şöyle ders vermektedir:

66. F. Kadri Timurtaş, Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz, s. 61.

“İnkılâp ümmetinin şanı yakıp yıkmaktır,
Size çılgın demeyen varsa kuzum, ahmaktır.
Yıkmak insanlara yapmak gibi kıymet mi verir?
Onu en çulpa herifler de emin ol becerir”.

Âkif, ahlâkımızın temellerini, İslâm’ın ortaya koyduğu prensiplerde, asırların hadiselerini parlatarak müşahhas örnekler halinde bize sunan geçmişin iyi örneklerinde aranması gerektiğini belirtirken ilim aşkını da İslâm ahlâkının tamamlayıcısı ve yaşatıcı unsurları olarak görmektedir⁽⁶⁷⁾.

İslâm’ın bugünkü meselelerini tahlil eden ve değerlendiren Erol Güngör, sonuçta şunları söylemektedir: “İslâm dünyası hızlı bir siyasî toparlanma içindedir; iktisadî kalkınma için muazzam servetler yatırmaktadır; dünyanın büyük enerji kaynaklarını ve çok miktarda sermayeyi elinde bulundurmaktadır. Fakat eğer İslâm dünyasının yeniden yücelmesi mümkün olacaksa bunun kaynağını siyasî gelişmelerde değil, tefekkür sahasında aramalıyız. ...İslâm siyasî iktidarla birlikte giden, onun kudreti arkasında filizlenen bir doktrin değildir; siyasî iktidarın imkânlarıyla hiç ulaşamayacak hedefleri, İslâm, kendi başına alabilmiştir.

Bu demektir ki İslâm davasının asıl yükü fikir adamlarının omuzlarına yükleniyor. Müslüman aydınlar ve din adamları, âlimler, mütefekkirler, sanatkârlar bu sorumluluğun şuuruna ermek zorundadırlar. Medeniyetleri politikacılar yaratmaz; medeniyet âlimlerle sanatkârların işidir. Yeni bir İslâm medeniyeti de elbette ilim, fikir ve san’at eseri yaratanların omuzlarında yükselecektir. Eğer onların gayretleriyle Müslümanlar arasında bir silkinme ve kalkınma olursa, siyasî hedefler kendiliğinden ele geçecektir.

Bu gâyeye ulaşabilmek için İslâm aydınlarının kendilerini yıpratın, enerjilerini büyük ölçüde boşa çıkaran siyaset çekişmelerinden mümkün olduğu kadar uzakta kalmaları, günlük hâdiselere tepeden bakarak kalıcı, köklü çözümler üzerinde kafa yormaları gerekiyor”⁽⁶⁸⁾.

SONUÇ :

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâm Âleminde bir uyanış; Batı medeniyetine karşı bir reaksiyon, İslâmî reaksiyon görülmeye başlamıştır. Önceleri Batı modellerinin İslâm’a uygun düştüğünü veya İslâm’da da bunların olduğunu savunanlara karşı, bugün, millî, İslâmî modeller ileri sürülür olmuştur. Hattâ bu modellerin Batılılarınkine kıyasla üstünlüğü de iddia edilir hale gelmiştir.

İslâm dünyasındaki değişiklik yanında Batı’nın da Müslüman olan ülkelere bakışında değişimler olmuştur. Son zamanlara kadar, Batılıları pek ilgilendirmeyen Müslüman memleketlerin coğrafi durumları, yeraltı zenginlikleri, nüfus yoğunlukları, çeşitli sebeplerden dolayı bugün artık onları ilgilendirir, düşündürür olmuştur.

67. Bkz. Nurettin Topçu, “Mehmed Âkif’in Şahsiyeti ve İdealizmi”, Mehmed Âkif, s. 60-61, İstanbul 1961.

68. Güngör, İslâm’ın Bugünkü Meseleleri, s. 248-249.

Batılıların ilgilenmesi ve düşünmesi konusunda şöyle çeşitli görüşler ileri sürülmektedir: 1) Müslüman ülkelerin sahip oldukları petrol zenginlikleri ve dünyanın içine düştüğü enerji krizi, 2) Müslüman ülkelerde Batı'nın tesiriyle yerleştirilmeye çalışılan siyasi, ekonomik ve sosyal sistemlerin, ideolojilerin iflâsı, 3) İslâm âleminde “modernleşme”nin başlaması, 4) İslâm âleminde halkın, esnafın vb. eskiye oranla zenginleşmesi; köylünün çocuklarını okutma fırsatı bulunca seslerini daha iyi çıkarabilir hale gelmesi, kaliteli insanın yetiştirilmeye başlanması (Çünkü 20-30 yıl öncesine kadar, memleketimizde de, yanlış telkinler neticesinde, eğitime, tahsile köylü, “mutaassıp” geçinen kesim rağbet etmemiş; her konuda söz söyleme belirli grupların elinde kalmış; yurt içinde de, yurtdışında da tahsil görenler bunlar olmuş; bunlardan büyük bir kısmı gittikleri yerlerde günlerini gün etmekle vakit öldürmüştü; yurda, ilim ve teknik yerine, taklitçiliği, modayı ve hayat tarzını getirmiştir. Sömürge olan ülkelerde Müslüman çocukların okumalarına, kendi çocuklarından başarılı oluyorlar diye, uzun zaman, imkân verilmemiştir).

Halbuki okuma, ilim tahsili Kur'an-ı Kerim'le Müslümanlara emredilmiş, Hz. Muhammed ve ilk dört halife döneminde teşvik görmüş; Emevîler devrinde kısmen ilmî faaliyetler başlamış; fakat Abbasîler zamanında gelişmiş ve Türkler'in ilk hakimiyeti döneminde zirveye ulaşmıştır. Ancak bu ilmî zirve, ilme ve ilim adamlarına önem verildiği ölçüde devam etmiş; verilmediği zaman, ilmî faaliyetler ve ona bağlı olarak da devletler, İmparatorluklar çökmüştür. Osman Bey'in hocasına, ilim sahibine saygı ve hürmeti, Beyliği İmparatorluk yoluna sokmuş; Fâtih Sultan Mehmet'in tutumu İmparatorluğun zirvesi olmuş ve Hocasının atının ayağından çıkan çamuru kendisi için süs sayan Yavuz Sultan Selim'i “Halife”lik makamına kavuşturmuştur. İlme ve ilim adamlarına verilen önem azalmaya, şevk kırılmaya başlayınca, çeşitli sebeplerle beraber, gerileme ve arkasından çökme olmuştur.

Bugün de çekilen sıkıntı; şahsiyetli, faziletli, başarılı, kendisine hürmet edilecek ve yol göstericiliğine ihtiyaç duyulacak ilim adamının azlığıdır. Hâlâ, bugün, 100-150 yıl önceki Batılıların görüşlerini benimseyerek, İslâm'dan uzaklaşarak, benliğimizi kaybederek veya koparak ilerlenebileceğini savunan aydınlarımız bulunmaktadır. Buna karşılık, kendi benliğini kaybetmeden, diniyle, örf, âdet ve kültürüyle beraber, beynelmilel ilim ve teknikten istifade ederek, kalkınmayı savunan aydınlarımızın, ilim adamlarımızın sayısı eskiye oranla daha fazladır.

Sonuç olarak diyoruz ki; içinde bulunduğumuz bunalımdan kurtulmak, ileriye, daha ileriye gitmek için, Kur'an iyi anlaşılmalı, Hadîslerden ders alınmalı, İslâm tam kavranılmalıdır. İslâm iyi anlaşılmazsa; herkes ayrı bir “İslâm” takdim eder, tefrika olur, “ifrat ve tefrit” vuku' bulur. Bunun için İslâm iyi öğrenilmeli, çok çalışılmalı, tefrika bırakılmalı, ilmî faaliyetlere yönelmeli ve müsbet ilimler sahasında söz sahibi “âlimler” yetiştirilmelidir. Namık Kemal'in ifadesiyle: “İlim öyle bir dilberdir ki; tutkunları sırf ona ulaşmak için ömürlerini tüketir”. Ömür tüketip, mum gibi eriyip, fakat çevreyi aydınlatacak insanlar lâzımdır. Sevgili Peygamberimizin, ölmesine rağmen amel defterinin kapanmayacağını haber verdiği üç grup kimsenin biri de “**ilimden istifade edilen kişidir**”. O halde hem dünya, hem de âhîret için faydalı olacak bu konu için tekliflerim şunlardır:

1. İlimde, teknikte, san'atta ilerlemeli ve Batı ile aradaki açığı kapatmalı. Bu-

nun için daha çok çalışmalı, dünyaca meşhur müsbet anlayışta ilim adamları yetiştirmeli.

2. Türkiye’de ve İslâm Âleminde bir “İlimler Akademisi” kurulmalı; devlet güvencesi sağlanmalı ve buraya dünyaca meşhur âlimleri çekme yolları bulunmalı.

3. İlim adamlarına her türlü araştırma imkânı sağlanmalı, yurtdışından istifade etmelerine zemin hazırlanmalı. Bu yolda çeşitli müessese ve vakıflar kurulmalı veya sayıları artırılmalı.

4. Partisi, siyasî kanaati ağır basmayan; dinine, milletine, memleketine ve insanlık âlemine hizmeti şiar edinen aydınların, ilim adamlarının sayısı artırılmalı.

5. İslâm ülkeleri arasında ilmî faaliyetleri, yeni icatları teşvik eden kuruluşlar kurulmalı; ödül alacak ilim adamlarımızın sayısını artırma yoluna gidilmeli.

6. İlim adamlarını günlük basit işlerle, meselelerle uğraşmaktan kurtarmalı; ancak onlardan başarılı olmaları, yeni şeyler üretmeleri istenmeli ve teşvik edilmeli.

7. Çocuklarımızı ilme teşvik etmeli, belki hepsi ilim adamı olmayabilir, fakat en azından ilmî seven kimseler olmaları sağlanmalı. Bununla beraber ilmî araştırma yapacak nesiller yetiştirme gaye edinilmeli.

8. Gençliği, eğlenen, gününü gün eden bir nesil gibi değil, araştıran, bulan ve vaktini faydalı şeylere harcayan gençlik haline getirmeli. (Çünkü gençliği eğlenen bir milletin geleceği, ağlamakla geçer. Hiçbir şey yapılamazsa —Karıncı ve Ağustos böceği misâlinde olduğu gibi— uğruna çaba sarfedilmeli).

9. Basit çekişmeler bırakılıp, biraraya gelinmeli, en azından asgari müştereklerde birleşilebilmelidir. Önce Türkler arasında işbirliği, Türk Dünyasının şuurlanması ve kalkınması, daha sonra Türk Dünyasından İslâm Dünyasına geçiş ve neticede dünyada “adalet sistemi” tesis edilmelidir.